

ADOLPH ROTS EN HARRY DE OLDE

*So menichmael
ghij hoort
den helderen
clockenslach*

EEN INVENTARISATIE VAN LUID- EN
SPEELKLOKKEN IN DE PROVINCIE GRONINGEN

In de jaren 1936-1937 inventariseerde de heer A. Pathuis (1907-1996) in samenwerking met jhr. R. Feith nagenoeg alle in de provincie Groningen aanwezige luid- en carillonklokken. Het resultaat verscheen in 1945 in de vorm van het boekje *Beredeneerde lijst van torenklokken in de provincie Groningen*.

Stichting Uitgeverij Philip Elchers presenteert u met bijzondere trots het logische vervolg op Pathuis' consciëntieuze arbeid. Compleet en breed gedocumenteerd, royaal geïllustreerd en voorzien van een cd met 54 exclusieve geluidsopnamen van luidklokken, geluien, beiaarden en automatische klokkenspelen.

De vordering van de klokken door de bezettende macht in de Tweede Wereldoorlog had veel bressen in het waardevolle klokken- en carillonbezit van de provincie geslagen. Daardoor kon het boekje van de heer Pathuis geen aanspraak op actualiteit en volledigheid meer maken.

Toen aan hem in 1996 door het bestuur van de Stichting Oude Groninger Kerken de tweejaarlijkse Erepennenning werd toegekend, bestemde hij het daaraan verbonden bedrag voor een uitgave van een nieuwe inventarisatie. Helaas overleed hij enkele dagen daarna.

Maar een werkgroep, bestaande uit H.G. de Olde en A. Rots, werkte verder aan een door Pathuis bedoelde uitgave. Zij vormen ook de redactie van het nu verschenen boek.

“Ik wil de mensen laten zien wat er allemaal bewaard is gebleven, en wat de moeite van het behouden waard is.” Aan het woord is Harry de Olde, oud-voorzitter van de Stichting Oude Groninger Kerken.

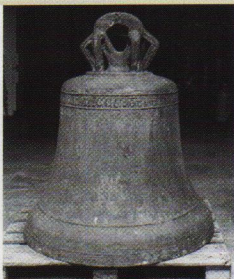
Na het overlijden van Pathuis nam De Olde zich, samen met Adolph Rots, bei-

aardier van de carillons in Appingedam, Veendam, Winschoten en de Groninger Martinatoren het initiatief tot een nieuwe klokkeninventarisatie.

De bedoeling was de gegevens in zo kort mogelijke tijd in het veld te controleren op hun juistheid, waarbij de gecorrigeerde en aangevulde gegevens in gedrukte

De oudste klokken

De oudste geschreven gegevens over klokgebruik in Nederland dateren uit de twaalfde eeuw en de oudste gegevens in de provincie Groningen uit de dertiende eeuw. Eventueel andere kunst- en ambachtsgeschieden zijn de oudste klokken in Nederland anoniem en ongepatroerd. Het dragen te soms enige versiering, ontstaan door het leggen van een bord en de valse klok of het daarop aanbrengen van uit was gevende figuren. Ook kon dit worden lewerkstellig door het inlassen van figuren in de mantel, de gietvoet van de buitenrand van de klok. De eerste zijn de eerste klokkenjeters anoniem gebleven. Anoniem en ongepatroerd zijn de kleine klok in de toren van Utrivier en de klok die sinds ca. 1700 in de dakruimte van de kerk in Niebove hangt. Het puthoed-moedel en de versieringen op deze klokken doen vermoeden dat het hier om dertiende- of veertiende-eeuwse klokken gaat. De meeste ongepatroerd en anoniem zijn de middeleeuwse klokken van Kist-Windveer en Wierhuizen. De oudste klok met jaartal (1800) van Groningen. Ja van heel Nederland, hangt in Stedum. Deze is kort na de bouw van de toren daar geplaatst en heeft, vroe savor bekend, daar steeds gehangen en zo ruim zeventen eeuwen haer geluid over de Oostvliet laten horen. Pas in de veertiende eeuw wordt het gebruikelijk om een klok behalve van eenvoudige versieringen, met behulp van gebou-

7. Stedum, kleine klok - 1300, anoniem, Maria-thenogram. Oudste getande klok van Nederland.

4. Utrivier, kleine klok - dertiende of veertiende eeuw, ongepatroerd, anoniem.

5. Niebove - als Utrivier. Beide klokken hebben een puthoed-moedel en een eenvoudige sierband met kuulmotief.

6. Kist-Windveer - ongepatroerd, anoniem. Slechts gesivert met twee bouw-tringen. De siering op de laasuur ontstond tijdens het vullen met de deksel.

8. Leppensum, grote klok - 1595, Gieker; Albertus, Onder de klok en sieraad een afbeelding van Petrus.

9. Stegert, grote klok - 1475, Gieker; Harmanus, Detail van de cultversiering.

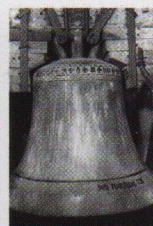
10. Eemum - 1410, Gieker; Harmanus, Van Oostervliet afkomstig.

11. Slaakteren - 1373, Gieker; Zephebedus, Van Wittewierum afkomstig.

12. Eemum, grote klok - 1390, Gieker; onbekend, Maria-monogram.

13. Kastens, Katholieklok - 1433, Gieker onbekend.

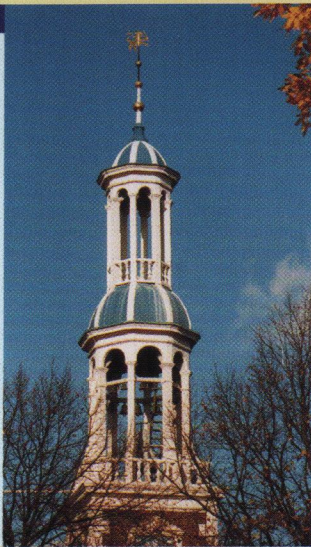
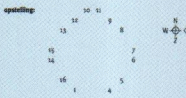
Spijk, hervermde klok

Klok nr.	slagtoon	Ø in cm	rendschift
1.	C3	38	—
2.	E3	39	—
3.	G3	34	—
4.	F3	37	—
5.	F#3	39	—
6.	G3	47	—
7.	G#3	39	—
8.	A3	36	—
9.	A#3	32	—
10.	B3	33	—
11.	C4	32	—
12.	C#4	33	—
13.	D4	33	—
14.	D#4	31	A.H. VAN BERGEN 19 MEIHERLEE
15.	E4	32	A.H. VAN BERGEN HEILIGEREE
16.	F4	32	—

Alle klokken zijn gegoten in 1941 door klokkenmaker Van Bergen, Heiligeren en zijn kleinzoon Gerard van Berden-Opden. De oudst bekende van zijn gereconstrueerd.
 Klokking vindt plaats omv. met metropool van een band-voetstuk, draagbeugel en een 1/2-voetstuk in de derde torenkamer.

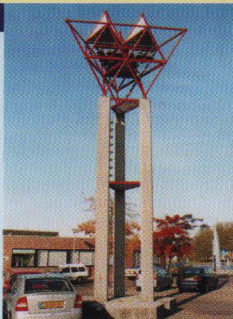
De klokken 1 t/m 16 hebben een opvallend kleine ring profiel dan de klokken 1 t/m 8.

inventarisatie: 31/8/1999, AS

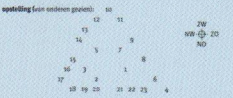
Statiekanaal, Gemeentehuis

Klok nr.	slagtoon	Ø in cm	rendschift	vervingen
1.	B2	54,2	—	ditte klokkenset: boven en onder het rendschift (1,77 Soogpoper)
2.	A2	65,1	—	3x2 slatingen (opgevoerd)
3.	B2	44,2	dit 2.	3x1 slatingen
4.	C3	33,6	A.H. VAN BERGEN 19 MEIHERLEE 72	5x1 slatingen
5.	C#3	33,0	A.H. VAN BERGEN 19 MEIHERLEE 72	—
6.	D3	36,1	19 A.H. VAN BERGEN 75 MEIHERLEE	—
7.	D#3	36,0	A.H. VAN BERGEN 19 MEIHERLEE 72	—
8.	E3	35,5	dit 6.	—
9.	F3	31,5	dit 6.	—
10.	F#3	31,5	VAN BERGEN 19 MEIHERLEE 72	—
11.	G3	32,2	dit 6.	—
12.	G#3	31,5	—	—
13.	A3	33,5	—	—
14.	A#3	34,0	—	—
15.	B4	22,8	—	—
16.	C4	21,5	—	—
17.	C#4	21,8	—	—
18.	D4	20,8	—	—
19.	D#4	20,2	—	—
20.	E4	20,0	—	—
21.	F4	20,0	—	—
22.	F#4	19,8	—	—
23.	G4	20,0	—	—

Het carillon is gemaakt door Van Bergen, Heiligeren in 1977 bij de ingebruikname van het Gemeentehuis. Behalve de grootste 10 alle klokken in het zwaarlijg opgesteld en hebben gemeentelijke opschriften en versieringen, alle hebben een opgesteld ter hereniging.
 Aanwijzing geschiedt door middel van een bandvoetstuk, het plannummer is hier meer te getuigt.

inventarisatie: 4/10/04, SLAR

vorm gepubliceerd dienden te worden. Om het veldwerk uit te voeren werd in 1999 een oproep gedaan in de Groninger media, waarna een twintigtal personen in circa drie jaar het hele gebied in kaart bracht. Dit immense karwei heeft nu geresulteerd in de uitgave *So menichmael ghij hoort den helderen clockenslagh – Een inventarisatie van luid- en spealklokken in de provincie Groningen*.

In totaal zijn 404 luidklokken uit ruim zeven eeuwen en 35 carillons geïnventariseerd. In de complete lijst van de luidklokken zijn doorsnee en gewicht, gieter en gietjaar, opschriften, afbeeldingen en versieringen, de slagtoon en niet zelden curieuze bijzonderheden opgenomen. De carillons worden op soortgelijke wijze minutieus verantwoord. De lijsten worden door een leeswijzer ingeleid.

Klokkengeschiedenis

In het hoofdstuk 'Kleine Groninger klokkengeschiedenis' door Adolph Rots wordt een schets gegeven van de geschiedenis van klokken en klokgebruik in de provincie Groningen. Rots' zoektocht bracht hem onder andere van het oude China, waar het gieten van brons al vroeg werd beheerst, naar het klokkengebruik in Europa dat volgde op de invoering van het christendom. Zo werden alle kerken en kapellen in 1169 verplicht tot de aanschaf van klokken. In het gebied dat nu behoort tot de provincie Groningen kan dus op een periode van ongeveer 900 jaar klokgebruik worden terug gezien. In zijn verhaal weet Rots de lezer te boeien met bijvoorbeeld feiten over de oudst gedateerde torenklok van Nederland, die met het jaartal 1300 in Stedum hangt. Rots laat ook de ontstaansgeschiedenis

van veel Groninger klokken de revue passer. Hij gaat uitgebreid in op de gietersnamen – met speciale aandacht voor het klokkengietersgeslacht Van Bergen – die op de klokken voorkomen, op teksten en ornamenten, de Tweede Wereldoorlog en de periode daarna.

Uit ‘Kleine Groninger klokkengeschiedenis’ blijkt dat de geschiedenis van het ontstaan en van het gebruik van de Groninger klokken nog goed valt af te lezen aan het huidige Groninger klokkenbestand.

Adolph Rots concludeert aan het eind van zijn betoog: “Deze rijke cultuurschat, klinkend en beeldend getuigenis van vele eeuwen Groninger geschiedenis, verdient aller warme belangstelling en de zorg voor het behoud voor komende generaties.”

Uitvoering boek

- genaaid gebonden boek met leeslint
- formaat van ± 23 x 23 cm met een hardcover boekband in fullcolour
- 236 pagina’s binnenwerk deels in fullcolour en deels in zwart
- voorzien van audio-cd
- ISBN 90 5048 086 1

Bestellen

Verkrijgbaar voor € 32,50 (exclusief verzendkosten) bij uw betere boekhandel of direct bij Philip Elchers.

Grachtstraat 30, 9717 HJ Groningen
 telefoon (050) 577 55 74
 telefax (050) 573 62 93
www.philipelchers.nl

Plaats	GARMERWOLDE	58	GARNWERD	59	GARRELSWEER	60
Gemeente	Ten Boer		Winsum		Loppersum	
Gebouw	vm. Herv. kerk		vm. Herv. kerk		Herv. kerk	
Adres	Dorpsweg 69		Burg. Brouwersstraat 3		Stadsweg 31	
Gieter	G. Powels		Van Bergen, Heiligervee		C. Frey	
Gietaar	1604		1949		1695	
Opschriften	geen		DEZE KLOK IS IN DE PLAATS GEKOMEN VAN DE / DOOR DE DUITSERS GEROOFD OP 25.2.'43. / GARNWERD EN OOSTUM 1949. / E. BRUINS / J.B. BROUWERS / A.J. REIJNTJES achter deze drie namen: } KERKVOOGDEN		in ovale lauwerkran: CATARINA VAN DER NOOT / WED ^E / RENGERS / VROUW VAN TUIINGA OLDENHUIJS / FARMSUM BOUKEMA SIDDEBUYREN / &c / OPPERSTE SCHEPPERSSE VAN FARMSUMMER / ZYL DYKGRAVINNE VAN ZEE- EN SOMER / DYKEN ONDER DEN HUYSE FARMSUM BEHOO / RENDE UNICA COLLATRIX TOT GARRELSWE / ER. ETC / IOHANNES HALWASSENIUS / PASTOR / EN WRITZER PETERS KERKVOOGT.	